

К. В. Мальшина

ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ІДЕАЛ У СЛОВЕНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДИСКУСІЇ (перша половина 1920-х рр.)

Стаття присвячена розмежуванню між національно-словенською і югославянською політичними традиціями в Словенії у першій половині 1920-х рр., що виявлялося у громадсько-політичній дискусії про майбутній устрій Словенської держави.

Ключові слова: Словенія, югославізм, словенство, державотворчий ідеал

До 1918 р. етнічні словенські землі були розділені між австрійськими провінціями Крайна (з містом Любляна), Каринтія, Штирія й Австрійське Примор'я. Словенськими були Імперське Вільне місто Трієст на Адріатиці, округи Ваш та Зала у Королівстві Угорщина та Венеціанська Словенія – частина Королівства Ломбардія-Венеція. Головним національним питанням словенців наприкінці I світової війни було возз'єднання словенських земель, розпорощених під владою різних державних утворень протягом століть.

Шлях словенців до власної національної державності почався наприкінці I світової війни, у складі Держави СХС, яка була заснована після відділення від Австро-Угорщини 29 жовтня 1918 р. та проіснувала до 1 грудня того ж року, коли увійшла до Королівства СХС. У рамках останнього словенці не змогли утримати власної національної державності та здобутків національно-політичного визволення, досягнутих протягом перебування у Державі СХС. У так званій Першій Югославії (Королівство СХС, а з 1929 р. – Королівство Югославія), словенці опинилися в умовах, які, на відміну від Держави СХС, гальмували подальший словенський національний розвиток.

Проблеми словенського державотворення першої половини ХХ ст. досліджували чимало словенських істориків. У 1960–70-х рр. національного самовизначення словенців після I Світової війни торкалися Я. Плетерські [1], І. Томшич [2], а М. Мікуж виклав власні погляди на проблему в узагальнюючій праці щодо співпраці Югославської соціал-демократії в Національній раді 1918 р. [3]. У 1980-х рр. В. Мелік вперше визнав роль ліберального табору у словенському національно-визвольному русі [4]. На початку 1990-х рр. відомий історик Я. Прунк започаткував новий напрям у словенській історіографії – аналіз словенської державності у ХХ ст. [5] Деяких аспектів словенського державотворення торкалися у 1960-х рр. сербський та хорватський історики Б. Кризман та Д. Янкович [6], вивчаючи утворення Королівства СХС. Згодом Д. Лукач [7] та Л. Перович [8] аналізували робітничий та комуністичний рух, у зв'язку з національним питанням окремих народів Югославії. Боснійський фахівець М. Зечевич [9], відомий спеціаліст з історії Югославії ХХ ст., частково висвітлює участь словенців у політичному житті Королівства СХС.

Характерним для того часу був опис окремих подій та їх поверховий розгляд з обмеженого, однопартійного погляду. Роль некоммуністичних партій у словенському політичному житті заперечувалася та замовчувалася. Для цього існували не тільки суб'єктивні, але й об'єктивні причини, адже архіви державних установ Югославії ще не були достатньо розібрані та вивчені, а час для цього настав уже за періоду самостійності Словенії, тобто, після 1991 р. На осмисленні нововідкритих документів в останнє десятиліття виросла плеяда молодих істориків, які активно працюють у цьому напрямі, зокрема М. Стіпловшек [10], Ю. Перовшек [11–14]. Останні зробили суттєвий внесок у вивчення теми

словенського національного самовизначення першої половини ХХ ст. Хоча переосмислення словенської політики, з нових позицій та застосуванням сучасних підходів, тільки починається. Головним джерелом для вивчення цього питання є опубліковані документи та матеріали, які включають програми політичних партій та організацій [15].

Для глибшого розуміння словенської політичної думки 1918–1929 рр. відносно майбутнього устрою Словенської держави варто насамперед розглянути тогочасну словенську партійну палітру, охарактеризувати головні напрями, яких дотримувалися місцеві секції загальноюгославських партій і проаналізувати їхні програмні переконання щодо теоретичного ідеалу словенського державного устрою.

Впродовж першої половини 1920-х рр. у Словенії діяли наступні політичні партії: католицька Словенська народна партія (СНП); ліберальні Націонал-соціалістична партія (НСП) і Незалежна селянська партія (НСП); товариство «Сполучення словенських автономістів» (від жовтня 1924 р. – Словенська республіканська партія селян та робітників). Решта були всеюгославськими та мали словенські групи: правляча Національна радикальна партія (НРП); ліберальна Югославська демократична партія, (ЮДП; від 1924 р. – Незалежна демократична партія (НДП)); Соціалістична партія Югославії (СПЮ); Незалежна робітничка партія Югославії (НРПЮ) та нелегальна Комуністична партія Югославії (КПЮ).

В ідейно-політичному контексті словенські партії та партійні групи належали до ліберального або марксистського таборів. Консервативного табору у Словенії ніколи не існувало, через відсутність великого капіталу та латифундій. Консервативну, конституційно-монархічну позицію відстоювала правляча великосербська НРП. Словенські партії та партійні групи вступали у різні коаліційні відносини між собою й із загальноюгославськими партіями в обговоренні різних нагальних політичних, соціально-економічних та національно-культурних питань.

Хоча вся доволі строката суспільно-політична думка Словенії вже з середини ХІХ ст. була зосереджена на вирішенні головного питання: яким чином облаштувати Словенію після здобуття незалежності від Австро-Угорської імперії: чи будувати свою власну, повністю незалежну державу (так зване «словенство»), здійснивши право на самовизначення, чи погодитися на союз з іншими південними слов'янами (для чого використовували термін «югославізм»). Одне зі значень терміну «югославізм» – це ідея об'єднання південних слов'ян в єдину державу [16]. В різний час існували відмінні проекти цієї уявленої майбутньої держави. Так, на початку ХХ ст. болгар, які перебували під королюванням германської династії та були її союзниками, не вступили у процес південно-слов'янської конгломерації, що бурхливо виявився наприкінці I світової війни. На той момент югославізм слугував зв'язком саме між габсбурзькими південними слов'янами, з метою створення ширшої національної сукупності, яка б надала надійніші гарантії здійснення національних програм. Хоча ідея об'єднання всіх балканських слов'ян, у тому числі й болгар, в єдину державу виринала знов і в 1920-х рр., і 1947–1948 рр.

Після створення Королівства СХС ці дві протилежні точки зору щодо національно-державотворчих проблем поділили словенських політиків на два табори: централістський (підтримував державний авторитаризм та югославізм, що у Королівстві СХС набув форми національної уніфікації) та автономістський (захисив державний федералізм і словенство). Особливо гостро це розділення виявилось під час розгляду проекту Відов-



данської конституції 1921 р. в Установчій скупщині та подальших виборів до скупщини Королівства СХС 1923 р. Питання про політичну роль, цілі, функції та характер нової державної організації в цілому та становище в ній Словенії стали також темою громадсько-політичного обговорення на сторінках партійної преси.

Прихильники першого табору підтримували югославську ідею, за якою створення єдиної югославської нації було б логічним та історично необхідним результатом розвитку окремих південнослов'янських етносів, до того не пов'язаних між собою, й урівняло б усі етнічні, культурні, економічні та державно-правові відмінності між ними, зібравши в нову і політично потужнішу югославську національну сукупність.

Найбільш схильними до ідей югославізму були ліберальна партія, а також словенські групи НРС та СПЮ. Зрештою, ліберали в ідейних положеннях щодо словенських національних проблем та югославської держави рішуче відмовилися від будь-якого федералізму. Прикметно, що тільки представники цієї партії ставили питання «малого народу», дрібнобуржуазну за своєю суттю. Основною метою лібералів стало здобуття прихильності словенців, для чого «югославізм» треба було перевести в «словенську частину нації» та прямувати до максимального злиття, щоб вирости в цілісну югославську спільноту [14, 147].

Побоювання лібералів стосовно федерального устрою полягали в тому, що сусідні великі країни могли швидко пограбувати маленькі автономні «країночки» [12, 252, 253] або в армії, заради розбрату, нацькувати різні етнічні групи вояків одну на іншу. Ці побоювання зовнішнього втручання доповнювалися суперечливим за змістом твердженням, що Словенія, оточена «китайською стіною автономії», не буде спроможною розвивати власну економіку та співпрацювати з іншими частинами держави. Політичною причиною відкидання ідеї федералізму було і те, що ця ідея, здебільшого, належала клерикалам, Словенській народній партії, а відтак, ліберали вважали, що Словенія, в разі здобуття будь-якого ступеня незалежності, потрапить під єпископську владу та перетвориться на папську провінцію [14, 148].

Ідеалом державного устрою для більшості ліберального централістського табору було зібрання всіх народів, сполучених у Королівстві СХС, у єдину югославську національну спільноту, що мало стати національно-державним сенсом перебування в централізованій першій Югославії. На думку централістів, тільки в подібній країні буде можливим вирівнювання всіх етнічних, культурних, економічних та державно-політичних відмінностей між ними. В той же час цим народам, підвищенням до рівня югославської державної нації, тільки це забезпечує реальну історичну свободу та надає сенсу всім попереднім національно-визвольним зусиллям [11, 14].

Автономістсько-федералістські погляди поділяли товариство «Сполучених словенських автономістів», під проводом А. Препелюха і Д. Лончара, яке наприкінці жовтня 1924 р. реорганізувалось у Словенську республіканську партію селян та робітників (СРП) та СНП. Їхні погляди щодо перетворення Королівства СХС на Федеративну Республіку Югославію (ФРЮ) були сформовані під час підготовки до парламентських виборів у березні 1923 р.

Республіканці були переконані, що словенський народ достатньо зрілий, щоб керувати собою, вимагали повного національного суверенітету і державності, за прикладом Швейцарії та Сполучених Штатів [13, 20–24]. На думку республіканців, до складу ФРЮ мали увійти Словенія, Хорватія, Сербія та Болгарія. Словенія

як незалежна держава мала би власне державне управління (Національні збори, жандармерію, фінансову, судову та податкову адміністрації). Спільними справами, які входили б до сфери управління ФРЮ, були б військово (при чому словенці несли б військову службу в Словенії), закордонні справи (у міністерстві була би певна кількість словенців і хорватів за належною угодою), фінанси (це було б спільним тільки у сумісних справах), валюта (це стосувалося тільки єдиного малюнку, а текст на банкнотах був би або тільки словенський, або тільки хорватський, сербський, болгарський), комерційні контракти із зарубіжними країнами, митна служба і тарифи. Єдиним був би також президент ФРЮ, при чому один мандатний термін (3–4 роки) президентом був би словенець, наступні терміни по чергово – хорват, серб і болгарин [13, 23–24]. На думку республіканців, подібний державний устрій дозволяв утілити в життя національне самовизначення, словенську державність та забезпечити словенський національний суверенітет.

Народники погоджувалися з ідеєю ФРЮ та включенням до неї болгар. Програма народників була більш розробленою в деталях, які стосувалися прав й обов'язків центру та автономних провінційних урядів. За ідеями народників, автономна Словенія мала би уряд, обраний словенським парламентом, який мав визначати відносини між церквою і державою, права та обов'язки церкви, шкільне, судове і правоохоронне законодавство, організацію політичного та фінансового управління. Крім того, під відповідальністю словенського парламенту були б контроль за індустріальним виробництвом та митницею, створення професійних селянських, робітничих і ремісничих шкіл, охорона здоров'я, соціальна політика та забезпечення. На думку СНП, це дозволило б цілком досягти національно-політичної автономії словенців у Югославії [15, 82–83].

Особливо треба виділити позицію марксистів. 1923 р., у контексті широких теоретично-політичних дебатів з національного питання, що відбулися в друкованій пресі НРПЮ, на позиції національного самовизначення перейшла також КПЮ. На основі спостережень, які переважали в цій дискусії, остання відмовилася від своєї попередньої унітарно-централістської позиції та відтепер відстоювала багатонаціональний характер югославської спільноти, рішуче виступаючи за федеральний державний принцип. Головною причиною зміни позиції став марксистський погляд на економічний прогрес та соціально-економічну ситуацію в Сербії. Словенські комуністи підкреслювали економічну, технічну та культурну відсталість Сербії та інших членів Королівства СХС [17, 72, 352, 354–355]. Крім того, словенських товаришів не задовольняла сербська «політична мораль, їхні взаємні особистісні сутички та їхня повна організаційна неспроможність» [14, 155].

Тому державотворчим ідеалом для Словенії місцеві комуністи теж бачили федерацію, як і автономісти ліберального табору, але ця федерація мала бути перш за все соціалістичною, а по-друге, вона, за думкою словенської групи КПЮ, мала включати в себе не Балкани, а Середню Європу – колишню Австро-Угорську імперію, куди увійшли б її колишні частини. Словенські комуністи також запрошували до Середньоевропейської Федерації балканські народи, аби вони здобули достатню допомогу для свого успішного соціально-економічного та культурного розвитку.

Отже, впродовж першої половини 1920-х рр. у Королівстві СХС відбувалися важливі політичні події – обговорення та прийняття Відоданської конституції 1921 р. та парламентарні вибори 1923 р. за новим

законом. Водночас у словенській політичній думці остаточно сформувалися югославістська та національно-словенська традиції, які розглядали майбутнє Словенської держави з протилежних позицій. Між ними розгорнулася дискусія про ідеальну форму словенського державного устрою. Теоретичні уявлення про ідеал політичного впорядкування такої держави в обох випадках не виходили за рамки включення Словенії до полінаціонального державного утворення. Базові принципи державотворення мислилися не як суто словенські, а як загальнопівденнослов'янські. Однак найсуттєвішим фактором теоретичного розмежування було ставлення до проблеми національного самовизначення. Якщо ліберали були схильні до ідеї «злиття націй» та повної державно-адміністративної централізації, то республіканці захищали створення югославської федеративної спільноти, де була б втілена в життя словенська державність.

1. Pleterski J. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. – Ljubljana, 1971.
2. Tomšič I. *Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenski državnosti* // *Naši razgledi*. – XVIII, 7.11.1969. – Št. 21.
3. Mikuž M. *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. – Ljubljana, 1965.
4. Melik V. *Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje* // *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*. – 1982. – Št. 1/2.
5. Prunk J. *Slovenske predstave o avtonomiji in prizadevanja zanj v Kraljevini Jugoslaviji* // *Slovinci in država*. – Ljubljana, 1995.
6. Janković D., Krizman B. *Građa o stvaranju jugoslovenske države: (1.1. – 20.XII. 1918)*. – Beograd, 1964.
7. Lukač D. *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941*. – Beograd, 1972.
8. Perović L. *Od centralizma do federalizma: KPJ u nacionalnom pitanju*. – Zagreb, 1984.
9. Zečević M. *Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovenske države 1918–1929*. – Knj. 1. – Maribor, 1986.
10. Stiplovšek M. *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*. – Ljubljana, 2000.
11. Perovšek J. *Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovenski problematiki 19. in 20. stoletja* // *Prispevki za novejšo zgodovino*. – 1999. – Št. 1–2.
12. Perovšek J. *Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. – Ljubljana, 1996.
13. Perovšek J. *Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve NDS Jugoslavije (december 1922 – april 1923)* // *Zgodovinski časopis*. – 1984. – Št. 1/2.
14. Perovšek J. *V zaželeni deželi: slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo: 1918–1941*. – Ljubljana, 2009.
15. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*. – Ljubljana, 1998.
16. *Slovenstvo. Jugoslovanstvo: Slovar slovenskega knjižnega jezika / Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU [Āēāēōōīīēē āāēēī]*. – Āāēēī āīñōōōō: <http://bos.zrc-sazu.si/cgi>.
17. *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923: Dokumenti / Ur. J. Perovšek*. – Ljubljana, 1990.

Malshina K.V. State-creative ideal in Slovenian political discussion (the first half of 1920-ths). Article is devoted to the distinction between the national-Slovenian and Yugoslavistic political traditions in Slovenia in the first half of the 1920ths what appeared in socio-political debates about the form of future Slovenian government.
Key words: Slovenia, yugoslavism, slovenstvo, State-creative ideal

Н. Ю. Олещук

РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКОЇ «ПОЛІТИКИ РІВНОВАГИ» (січень 1934 – травень 1935 рр.)

В статті висвітлюється трансформація радянсько-польських дипломатичних відносин під впливом зростання німецької загрози в Європі.

Ключові слова: Східний пакт, політика рівноваги, Ю. Бек, М. Литвинов

На сьогодні міжнародна стратегія України характеризується невизначеністю і постійним пошуком вибору між Сходом і Заходом. Європейський Союз і Росія як дві потужні сили на міжнародній арені вимагають від українського МЗС визначеності та чітких орієнтацій. У цьому контексті надзвичайно корисним є звернення до історичного досвіду «малих держав», яким доводилося балансувати між своїми потужнішими сусідами. Таким досвідом є доля Польської Республіки в 1930-х рр., якій довелося доводити право на існування, тримаючи рівновагу між СРСР та Третім Рейхом.

Дипломатія СРСР передвоєнних років досліджувалась у працях радянських істориків і представлена комплексними працями – «История внешней политики СССР» [1] й «История дипломатии» [2]. Чи не єдиною узагальнюючою роботою з історії радянсько-польських відносин міжвоєнного періоду є «Очерк истории советско-польских отношений» [3], виданий 1979 р., але, не дивлячись на багатий фактичний матеріал, праця «страждає» на політичну заангажованість та упередженість. Слід відзначити й роботу польського історика Г. Батовські [4], яка стала спробою комплексного аналізу польської зовнішньополітичної діяльності та дипломатії міжвоєнного періоду.

Польську зовнішню політику та відносини між Польщею і СРСР першої половини 1930-х рр. вивчала радянська дослідниця І. Міхутіна, праця якої [5] не втратила наукове значення і дотепер. Нові методологічні підходи та широкий доступ до джерел відкрили нові можливості для подальшого вивчення проблеми, зокрема, перегляду усталених штамів радянської історіографії. Ця тенденція простежується в роботах сучасних російських – Л. Нежинський [6], Ю. Іванов [7], українських – Л. Зашкільняк [8], О. Алексієв [9] і польських істориків М. Захаріаса [10], М. Корната [11], В. Матерські [12], С. Грегоровича [13]. Останні загалом виправдовують «польську політику рівновіддаленості» як єдино можливу та доводять, що зовнішня політика СРСР міжвоєнного періоду була спрямована на знищення Польської держави. Насамперед варто з'ясувати причини застосування польським керівництвом «політики рівноваги» та її реалізації. Актуальність цього зумовлена політичною заангажованістю радянської історіографії, яка не бажала розуміти проницьку орієнтацію Польщі. Саме це і визначило мету нашої розвідки.

Початок 1930-х рр. позначився значним успіхом щодо розвитку мирних відносин у Східній Європі, закладених ще пактом Бріана-Келлога. Підтвердженням цьому є підписаний 25 липня 1932 р. Пакт про ненапад між СРСР та Польщею, терміном на три роки [14, 436–439]. На зближення Польщі та СРСР у цей час впливали два чинники європейської політики: створення державного блоку у формі директорату, за участі Англії, Франції, Німеччини, Італії [15, 40] та прихід до влади в Німеччині 1933 р. нацистської партії, що помітно змінило міжнародну ситуацію [13, 44]. Агресивні плани німець-